

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **RING ÉVA**
A BARI KONFÖDERÁCIÓ ÉS A RZECZPOSPOLITA
ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSA
- **GEBEI SÁNDOR**
OROSZ-POROSZ ÉRDEKAZONOSSÁG
A RZECZPOSPOLITA ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSÁBAN
- **TÓTH FERENC**
A FRANCIA DIPLOMÁCIA TÖREKVÉSEI A RZECZPOSPOLITA
MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN
- **SCHVÉD BRIGITTA KINGA**
LENGYELORSZÁG ELSŐ FELOSZTÁSA
AZ ERŐEGYENSÚLY-DISKURZUS TÜKRÉBEN
- **VARGA BEÁTA**
GALÍCIA BETAGOLÁSA A HABSBERG MONARCHIÁBA
- **KURDI KRISZTINA**
A LENGYEL ZSIDÓ ÖNKORMÁNYZATI RENDSZER ÁTALAKULÁSA
- **SZEMLE**
KOVÁCS ZITA, URBÁN MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

TARTALOM

Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában. A Rzeczpospolita első megcsonkítása, 1772 (Mitrovits Miklós)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Ring Éva: A bari konföderáció és a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása	5
Gebei Sándor: Orosz–porosz érdekazonosság a Rzeczpospolita első területi megcsonkításában	43
Bebesi György: Lengyelország első megcsonkítása az orosz birodalmi külpolitika szemszögéből	57
Dinnyés Patrik: Anya és fia nézetkülönbsége a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása kapcsán	67
Tóth Ferenc: A francia diplomácia törekvései a Rzeczpospolita megmentése érdekében	83
Schwéd Brigitta Kinga: Lengyelország első felosztása az erőegyensúly-diskurzus tükrében a kortárs londoni hetilapok véleménycikkeiben	99
Varga Beáta: Galícia betagolása a Habsburg Monarchiába. A kelet-galíciai rutének helyzete 1772–1918 között	121
Kurdi Krisztina: A lengyel zsidó önkormányzati rendszer átalakulása Lengyelország első megcsonkítása után	139
<i>Szemle</i>	
A „fekete királyné” élete (Urbán Máté)	161
Az oktatás finanszírozási háttere a középkorban és a korai újkorban (Urbán Máté)	168
Észak és Dél veszélyes viszonya, avagy Olaszország születése (Kovács Zita)	172

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

A francia diplomácia törekvései a Rzeczpospolita megmentése érdekében

A Lengyel Királyság és a Francia Monarchia kora újkori kapcsolatrendszere változó jellegű, de összességében erős dinasztikus, diplomáciai szálakon futó, jelentős sikereket felmutató együttműködésnek nevezhető. A siker főleg a francia oldalon jelentkezett, ám a francia diplomácia támogatását a lengyel politikai elit is igen fontosnak tartotta. Érdemes hangsúlyozni azt is, hogy a korabeli francia–lengyel együttműködés részét képezte annak a francia külpolitika által már a 17. században létrehozott és több-kevesebb sikerrel működtetett kelet-európai „hátba támadó” vagy „átkaroló-bekerítő” szövetségi rendszernek (*alliance de revers*), amelynek ekkorra már kialakultak a főbb pillérei. Mivel a Habsburg-ház és a Francia Királyság évszázados küzdelme során számos szövetségi rendszer, hálózat jött létre, nyilvánvaló volt, hogy a francia diplomácia ellenfele örökös tartományainak keleti határain keres magának szövetségeket. Ezt a stratégiát alkalmazta sikeresen I. Ferenc király V. Károlyal szemben az előző század folyamán. A török szövetséghez még Svédország, Lengyelország is csatlakozott a későbbiek során, ezáltal erős franciabarát kelet-európai szövetségi rendszer jött létre. Ugyanakkor ezek a keleti szövetségek nem mindig bizonyultak biztos támasznak, ezért a Francia Királyság másodlagos szövetségeseikkel is – mint az Erdélyi Fejedelemség vagy a magyar kuruc mozgalom – igyekezett erősíteni keleti pozícióit. A Svéd Királyság a harmincéves háború óta hagyományosan a Francia Monarchia által nyújtott segélyekből fedezte erős hadserege költségeit, később, a 17. század végén igyekezett függetlenedni tőle, majd az északi háború során XII. Károly király fellépésével ismét aktívan bekapcsolódott az észak- és kelet-európai ügyekbe, majd ezt követően újra óvatosabb külpolitikát folytatott.¹

Lengyelország és az Oszmán Birodalom is hagyományos francia szövetségese volt tekinthető, ám korántsem számítottak korszakunkban mindig biztos szövetségeseink. A 17. század végén, 1674-ben trónra került, francia feleséggel is büszkélkedhető Sobieski János uralkodása alatt a nemesi köztársaság bizonytalan és a Habsburg-szövetség irányába hajló politikát folytatott, így a helyi franciabarát erők törekvései gyakran megghiúsultak. A magyarországi kuruc mozgalmak felívelő

* A szerző az MTA doktora, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@abtk.hu).

1 Lásd erről: Schnakenbourg, 2008.

szakaszában ismét aktivizálódott a kelet-európai franciabarát szövetségi rendszer, amit jól jelez az 1677. május 27-én a francia, lengyel, erdélyi és kuruc szerződő felek által aláírt, úgynevezett varsói szerződés, amelynek értelmében a francia diplomácia katonai és pénzsegéllyel támogatta Habsburg-ellenes szövetségeseit.²

A Rákóczi-szabadságharc és az északi háború utáni korszakban ismét felértékelődött a lengyel kapcsolat a francia külpolitikában. Ebben nagyon fontos szerepet játszott az a tény, hogy XIV. Lajos halála után a trónörökös XV. Lajos számára egy lengyel uralkodó, Leszczyński Szaniszló³ leányát, Maria Leszczyńskát választották feleségül 1725-ben. A gyermekkorában betegeskedő XV. Lajos házassága sikeresnek bizonyult, és lengyel felesége végül több utóddal is megajándékozta az ifjú francia királyt, így elhárult a Francia Királyságot egy esetleges örökösödési viszályba rántó válság veszélye. A lengyel–francia közeledés hatására, az 1726-ban aláírt orosz–osztrák szövetségi szerződéssel nagyhatalmi átrendeződés vette kezdetét Kelet-Európában. A lengyel örökösödési viták szintén tovább bonyolódtak ebben az új nemzetközi politikai helyzetben, amikor II. Ágost⁴ halála után a lengyel királyválasztáson a francia párt ismét megválasztotta Leszczyński Szaniszlót III. Ágost ellenében,⁵ és ezzel kezdetét vette az úgynevezett lengyel örökösödési háború (1733–1736). Apósa megválasztása érdekében a francia királyi titkos diplomácia (*Secret du Roi*) kelet-európai hálózatán keresztül mozgósította az orosz terjeszkedés megállításában érdekelt oszmán szövetségeseit is.⁶

A lengyel örökösödési háború elején a Leszczyński Szaniszló ellenében felsorakozó orosz és osztrák haderők gyorsan megszállták Lengyelország jelentős részét, és a király a kiváló erődrendszerrel megerősített Gdańsk városába vonult vissza. Hamarosan kezdetét vette a város ostroma, amely 1734. február 22-től július 9-ig tartott. Bár XV. Lajos király jelentős segélycsapatokat ígért apósának, azok áthajózására azonban nem került végül sor, csupán egy három gyalogezredből álló kis expedíciós kontingens szállt partra a Gdańskot ekkorra már körülvevő orosz sáncok mögött. A támadást fontolgató francia parancsnoktól, Lamotte de Lapeyrouse-tól az energikus Plélo gróf koppenhágai francia nagykövet vette át a kezdeményezést, és rohamra indította a csapatok egy részét a túlerőben lévő orosz állások ellen, ahol sokan hősi halált haltak, a túlélő franciák pedig kénytelenek voltak visszavonulni. Az eset nagy visszhangot váltott ki, és hosszú időre kizárta a francia haderő alkalmazásának lehetőségét a lengyelországi hadszíntéren. Ezzel szemben sikeresnek bizonyultak a francia titkos diplomácia indirekt katonai beavatkozást elősegítő eszközei, például a krími tatárok és a velük szövetséges kozákok oroszellenes hadműveleteit támogató pénzsegélyek, valamint a Leszczyński Szaniszló megsegítésére felállított csapatok szervezése. Jóllehet a francia király apósának csak pünkösdi ki-

2 Bérenger, 1976.

3 I. (Leszczyński) Szaniszló (1677–1766) lengyel király (1704–1709, 1733–1736), lotaringiai herceg (1737–1766).

4 II. (Erős) Ágost (1670–1733) lengyel király (1697–1704, 1709–1733), szász választófejedelem (1694–1733).

5 III. Ágost (1696–1763) szász választófejedelem (1733–1763) és lengyel király (1733–1763).

6 Lásd erről: Veinstein, 1970.

ráltság jutott, a kelet-európai francia ügynökök – köztük több magyar is – tevékenysége nem bizonyult haszontalannak, és a későbbi évtizedek külügyi vezetése is merített a tapasztalataikból.

A lengyel válság és a francia külpolitika

Az 1760-as évek lengyelországi válsága során a francia külügy ismét közvetett eszközökkel próbálta befolyásolni a kelet-európai eseményeket. Mint ismeretes, Lengyelország II. (Poniatowski) Szaniszló Ágost,⁷ II. Katalin egykori szeretője királlyá választásától (1764) kezdve egyre mélyebb válságba került. A lengyel Rzeczpospolita kormányozhatatlan területté vált, az államot a különböző nemesi frakciók még jobban gyengítették, II. Katalin csapatainak 1767-es intervenciója pedig az ország keleti felét orosz befolyási övezetté változtatta. A francia külpolitika legfőbb célkitűzése az volt, hogy az egykori szövetséges országot ismét a francia orientáció irányába terelje. Choiseul-Praslin herceg,⁸ aki 1761-től 1766-ig külügyminiszterként tevékenykedett, nem mutatott nagy érdeklődést a lengyelkérdés iránt, és elismerte II. (Poniatowski) Szaniszló Ágost királyt is. Amikor 1766-ban unokatestvére, Choiseul herceg⁹ visszavette tőle a külügyi tárcát, a helyzet gyökeresen megváltozott. XV. Lajos királlyal együtt ismét felelevenítette a hagyományos lengyelbarát politikát, és a francia titkos diplomácia bevetésével is igyekezett az orosz befolyást korlátozni Lengyelországban. Ehhez a legalkalmasabb lehetőségnek egy orosz–oszmán háború kirobbantását látták.¹⁰

A francia külügyeket irányító Choiseul herceg jól felmérte II. Katalin cárnő politikájának fenyegető veszélyeit. Egy 1767-es dokumentumban így fogalmazott: „Lengyelország szétdarabolása, egész Ukrajna megszerzése, az Oszmán Birodalom megalázása, Grúziának és Cserkeszföldnek a krími kánok és a törökök uralma alól való kivonása és a fekete-tengeri oszmán területek felosztása, íme ezek az uralkodónő tervei.”¹¹ A krími tatárokkal szemben az oroszok már évtizedek óta felléptek, agresszív betelepítésekkel (például Új-Szerbia),¹² erődépítésekkel igyekeztek a tatár hordákat fokozatosan kiszorítani. A tatárok által birtokolt területek stratégiai fontosságát felismerte a francia külügyi vezetés. Az oszmán kormányzat tehetetlensége miatt nyugtalan Choiseul herceg elhatározta, hogy megpróbálja cselekvésre bírni az új tatár kánt, az oroszellenességéről híres Arsztlan Girájt (1748–1756,

7 II. (Poniatowski) Szaniszló Ágost (1732–1798) Lengyelország királya és Litvánia nagyfejedelemé 1764–1795 között.

8 César-Gabriel de Choiseul-Chevigny (1712–1785) Praslin hercege, francia hadvezér, államférfi és diplomata.

9 Étienne-François de Choiseul-Stainville herceg (1719–1785) francia államférfi és diplomata.

10 Bély, 2001. 567–569.

11 BMV série L. 278 (Lebaudy Mss 4° 117–119). Baron François de Tott. Mission de Crimée I. k. Mission de Crimée en 1767. Tom premier. fol. 5–6.

12 Új-Szerbiának az Új-Oroszország néven ismert betelepített területek azon részét nevezték, amely a Herszoni kormányzósághoz tartozott, és nagyjából szerb telepések lakták. Lásd erről: Dyck, 1981. 1–19.

1767).¹³ Kihasználva az előző konzul lemondását, egy új, hatékony krími konzul kiválasztásával kívánta felgyorsítani az eseményeket. Választása a térségben már többször sikeresen alkalmazott magyar ügynök, Tóth András fiára, François de Tott báróra esett, akit 1767-ben a francia király személyesen nevezett ki.

Tott báró küldetése

A báró küldetésének egyik célja az volt, hogy pontos tájékoztatást nyújtson a kán személyéről, mivel Choiseul herceg benne látta az oroszellenes erőik egyik élharcosát. Ezenkívül be kellett számolnia a tudomására jutott orosz tervekről, valamint a lengyelországi helyzet változásairól. Információszerzés céljából titkos levelezést kellett kialakítania egy Gérault¹⁴ nevű, másik francia ügynökkel, aki Lengyelországból tájékoztatta őt. Magától értetődő módon az innen kapott híreket megfelelő módon kellett tálnia a kánnak és minisztereinek, hogy minél jobban felhívja a figyelmüket az oroszok tatárellenes akcióira. Megőrizve a tatár uralkodó bizalmát, arra is rá kellett vennie a kánt, hogy „tegyen panaszt a Portán”. Choiseul herceg kifejezett kérésére a bárónak nagyon óvatosan kellett tevékenykednie, nehogy diszkreditálja a francia érdekek iránt kedvezően nyilatkozó kánt, ugyanakkor a francia diplomácia valódi céljait titokban kellett tartania a tatárok előtt. A küldetés hivatalos látszatának leplezésére – és az orosz kémek félrevezetésére – arra kellett hivatkoznia, hogy tatár lovakat vásárol a francia hadseregnek. A báró által megfogalmazott fekete-tengeri kereskedelmi tervek is szerepeltek a konzuli utasítások között.¹⁵ Ennek megfelelően meg kellett vizsgálnia a Krími Kánsággal való kereskedelmi kapcsolatok lehetőségét, ami kiküldetésének másodlagos célja lett.¹⁶

François de Tott 1767. július 10-én indult útnak Párizsból. Útját egy hétre megszakította Bécsben, ahol 1767. július 28-ig tartózkodott. A császárvárosban töltött idejének részleteit nem ismerjük pontosan, de feltételezhetjük, hogy fontos megbeszéléseket folytatott a bécsi francia nagykövettel, Durfort-Civrac márkival.¹⁷ Utazásának következő állomása Varsó volt, ahol hat hetet időzött, 1767. augusztus 12-től szeptember végéig.¹⁸ Itt kapcsolatba lépett azzal a Gérault nevű ügynökkel,

13 BMV série L. 278 (Lebaudy Mss 4° 117–119). Baron François de Tott. Mission de Crimée I. k. fol. 8. Vö. Saint-Priest, 1877. 167. A Giráj (forrásokban gyakran Geráj) dinasztianévre lásd: Ivanics, 2010. 150–157.

14 Gérault (?–?) 1754-ben lépett a francia külügyminisztérium szolgálatába Thomelin titkár helyére. 1755-ben a király ügyvivőjeként tevékenykedett Lengyelországban, majd a lengyelországi francia nagykövet titkára lett.

15 E kérdésről részletesen írt a báró egyik kortársa, Peyssonnel szmirnai konzul: Peyssonnel, 1787. Vö. Schnakenbourg, 2011.

16 Mémoire pour servir d'instruction au sieur baron de Tott chevalier de l'ordre militaire de Saint Louis et mestre de champ de cavalerie, envoyé par le Roy vers Aslan Gueray Kan de Crimée. BMV série L. 278 Mission de Crimée I. k. fol. 20–21.

17 Emeric-Joseph de Durfort, Durfort-Civrac márk (1716–1787). Diplomáciai pályája előtt a Royal-Vaisseaux ezred ezredese, majd 1755-ben angliai kiküldetésben vett részt. Ezután nagykövetként szolgált, először Velencében (1755–1760), majd Nápolyban (1760–1765), végül Bécsben (1767–1770). 1787. április 8-án hunyt el. Duparc, 1958. 229.

18 Tott, 2008. 113.

aki levelezést folytatott a bécsi, szentpétervári és konstantinápolyi francia nagykövetekkel. Itt érte Arsztan Giráj kán halálának híre, ami küldetésének bizonyos részeit, ha nem is tárgyalanná, de mindenképpen bizonytalanná tette. Ugyanakkor Gérault ügynök információi szerint az új kán elődjéhez hasonló politikai elveket vallott, és a francia érdekek iránti elkötelezettsége is biztosnak tűnt.¹⁹

Tott báró különböző politikai kérdésekről tárgyalt még Nyikolaj Repnyin herceggel, a varsói orosz nagykövettel is. Az egyik legvitatottabb kérdés ez idő tájt a lengyel indigenátus kérdése volt. Ebben a vitában Repnyin herceg természetes módon a Lengyelországban földbirtokkal rendelkező oroszok érdekeit védte, mivel véleménye szerint a lengyel indigenátushoz elégséges volt a földbirtok. A lengyel származás azért is kényes kérdés volt, mivel az önmagában elégséges volt a lengyel királlyá választhatósághoz.²⁰ Eközben mintegy 30 ezer főnyi orosz hadsereg tartózkodott az országban... A báró hosszú varsói tartózkodás után, 1767 szeptemberében indult tovább és október közepére érkezett meg Bahcsiszerájba, küldetése végső célállomásához.²¹ Itt az apját jól ismerő új kán és környezete barátsággal fogadta XV. Lajos küldöttét, de a lengyelországi ügyekben csak nagyon lassan sikerült előrelépnie.

1768 februárjában az események váratlanul felgyorsultak. Bahcsiszerájba érkezett Cervogrod²² város kincstárnoka, bizonyos Makowitski nevű követ, és levelet hozott a podóliai püspöktől Makszud Giráj kán részére. A lengyel küldött megpróbálta rávenni a kánt, hogy küldjön egy követet, valamint egy tízezer fős sereget Lengyelországba, hogy az ott tartózkodó orosz csapatok kihágásait megakadályozzák. A javaslatot nem vetette el a kán vezíre, de a diplomáciai beavatkozás módja körül élénk vita támadt. Tott báró a vita során tanúsított természetes diplomáciai érzékével kiemelkedett a tanács tagjai közül, és hamarosan a lengyelekkel való tárgyalások egyik központi tanácsadója lett.²³ Időközben a Divan efendit²⁴ száműzte a kán, és a helyére a báró apjának egyik régi jó barátját, Elias efendit emelte, aki a Franciaországgal való együttműködés elkötelezett híve volt.²⁵ A felvilágosodás eszméit és az európai civilizáció vívmányait jól ismerő François de Tott tudását és széles körű ismereteit is felhasználta, hogy küldetését minél sikeresebben hajtsa végre. A bajrám²⁶ ünnepekor látványos tűzijátékot rendezett a kán rezidenciáján. Hogy

19 Az új kánról alkotott vélemények nem mindig osztották ezt az optimizmust. Például Vergennes gróf konstantinápolyi nagykövet Fornetti krími konzulnak írt 1767. szeptember 7-i levelében igen negatívan nyilatkozott róla. CADN Constantinople série A, fonds Saint-Priest 206 fol. 214.

20 Tott Choiseul hercegnek. Varsó, 1767. szeptember 4. BMV série L. 278 Mission de Crimée I. k. fol. 17.

21 CADN Constantinople série A, fonds Saint-Priest 208 fol. 422.

22 A korabeli szövegben Cewgrad.

23 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. február 14. BMV série L. 278 Mission de Crimée I. k. fol. 111–119.

24 Divan efendi: a kán tanácsának elnöke és egyben a tatár kormányzat vezetője is. (Ivanics Mária szíves közlése.)

25 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. február 22. BMV série L. 278 Mission de Crimée I. k. fol. 121.

26 Bajrám, muzulmán vallási ünnep. Általában két jelentős bajrámot ünnepeltek: az úgynevezett nagy bajrámot, amely a keresztény húsvéthoz hasonlóan a ramadán után következett, valamint az úgynevezett kis bajrámot, amelyet két hónappal később Ábrahám áldozata emlékére ünnepeltek.

még jobban emelje az ünnep fényét, néhány, Konstantinápolyban már bevált elektromos kísérlettel kápráztatta el a résztvevőket.²⁷

Időközben elkezdődtek a báró közvetítésével a lengyel küldött és a tatár kán közötti tárgyalások. A tatár uralkodó megbízta a bárót egyebek mellett egy, a Portának intézett memorandum megszövegezésével is.²⁸ Makowitski követ bemutatva a kánnak szóló megbízólevelét, ami lehetővé tette, hogy a tárgyalások hivatalos formát öltsenek. Ugyanakkor a súlyosabb kérdésekben a kán csak a Porta beleegyezésével hozhatott döntést. Az oszmán kormányzat azonban sokáig nem foglalt állást az ügyben, ami a tatár kánt nyugtalansággal töltötte el.²⁹

Mindeközben a lengyel főurak folyamatos leveleikkel bombázták a kánt, hogy nyújtson nekik diplomáciai vagy katonai segítséget.³⁰ A báró Choiseul hercegnek küldött híradása szerint Makowitski a muftival történt beszélgetése során küldetése két legfontosabb céljának a segélykérést és az orosz terjeszkedés tatárokat fenyegető veszélyeire való figyelmeztetést jelölte meg.³¹ A francia konzul javaslatában felvetette egy fegyveres erővel támogatott tatár követség létrehozásának tervét Podóliában, valamint diplomáciai tiltakozások elindítását is a nemesi köztársaságba, de a Porta támogatása nélkül a tatár uralkodó nem akart fellépni. Choiseul herceg megkésve érkező válasza továbbra sem változtatott a báró küldetésének eredeti céljain. A francia konzul továbbra is arra buzdította, hogy igyekezzen elősegíteni a Porta lengyelországi beavatkozását: „...és kívánatos lenne, hogy a kán időben eljuttassa a Portára a leghatásosabb és leghangosabb tiltakozását, hogy ezáltal február elsejére egy portai vagy tatár minisztert küldjenek Varsóba azért, hogy kifejezzék a Portának a lengyel nemzet függetlensége, az országgyűlések szabadsága és a tulajdon védelme iránti elkötelezettségét.”³²

Az 1768. esztendő elején az események váratlanul felgyorsultak. Március vége felé Ukrajnában a hírek szerint 1600 orosz esett áldozatul a lengyel konföderációs csapatok betöréseinek, így várható volt, hogy a cárnő alakulatai hamarosan megtorlással válaszolnak majd.³³ Choiseul herceg 1768. január 19-i levelében legnagyobb meglepettségét fejezte ki a báró tevékenységével kapcsolatban, és küldetésének további buzgó teljesítésére ösztönözte. A felvilágosodás tanait követő Tott báró a jelentéseiben is megcilllogtatta politikai képességeit. A diplomáciai küldetése során készített jelentésében elsősorban a térség országainak jövője érdekelte. Az *Observations* kéziratban maradt szövegében felvetette egy olyan oroszellenes szövetségi rendszer lehetőségét, amely Lengyelországot és a Krími Tatár Kánságot foglalta volna magában: „...de mivel úgy tűnik, hogy ez terv nem irányítja a tatárokat a Porta ellen, sőt inkább megpróbálja megvédeni attól a veszedelemtől,

27 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. február 22. BMV série L. 278 Mission de Crimée I. k. fol. 125.

28 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. március 12. Uo. fol. 134–135.

29 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. március 15. Uo. fol. 145.

30 Traduction du compte que le Muphti a rendu à Monsieur Ruffin des deux derniers divans. Uo. fol. 149–150.

31 Uo. fol. 150–151.

32 Choiseul herceg Tottnak. Versailles, 1767. november 25. Uo. fol. 157–158.

33 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. március 20. Uo. fol. 161.

amelybe Oroszország próbálja beletaszítani, ugyanakkor csak akkor lehet sikert remélni tőle, ha sikerül elnyerni hozzá a lengyelek támogatását is. Elképzelhető, hogy rá lehetne venni e köztársaságot, hogy szerződést kössön a tatárokkal, és egy meghatározott összegű éves adó fejében a két nemzet erőit egyesíteni lehetne. Lengyelország közelmúltbeli eseményei elég jó figyelmeztetésül szolgálnak az oroszok szándékairól, a tatárok pedig jó pénz fejében hatásos ellenlépéseket tehetnének, még a Porta tiltakozása ellenére is. Ez a szerződés nemcsak hatékony védőgátat emelne az orosz ambíciók ellen, hanem példája alapján újabb oroszellenes fellépésekre kerülne sor a Balti-tengertől Asztrahánig, és a szentpétervári kormányzat nem tudna fegyveresen fellépni ellenük anélkül, hogy ne vívna ki a németek vagy Konstantinápoly ellenszenvét, akik szomszédjaik segítségére sietnének.³⁴ Ez a helyzetelemzés, amelyet később alaposan átdolgozva épített bele a báró az emlékirataiba, elsősorban geopolitikai meglátásokon alapul. François de Tott térképészeti ismeretei és többször bizonyított stratégiai érzéke segítségével, a térség természeti adottságait is figyelembe véve igyekezett felmérni a Krím félsziget védelmi lehetőségeit.³⁵

A francia külügyminiszter érdeklődése láthatóan nőtt a térség iránt. Erről tanúskodnak az egyre sűrűbben érkező és egyre komolyabb hangú levelei. A lengyel nemesi köztársaságban a nemesi szabadságjogok kiterjedt rendszere és az anarchikus széttagoltság jellemezte a korabeli közállapotokat. A lengyel köznemesség kohéziója két alapvető pilléren állt: a politikai szabadságjogokon és a katolikus valláson. Az 1768. február 29-én megalakult bari konföderáció éppen e két fontos elv védelmét tűzte ki céljául. Choiseul herceg nem mulasztotta el felhívni a krími konzul figyelmét a fontos esemény jelentőségére: „A Podóliában nemrégiben ki-robbant konföderációs mozgalom igen érdekes és vaskos témát nyújt majd az ügybuzgalmának. A konföderáltak felvonták a vallás és a szabadság zászlaját. A mozgolódás oly nagy Lengyelországban, hogy nem lesz meglepő, ha továbbterjed a tűz az egész országra. Tudni vélik, hogy a konföderáltak a tatárok segítségét kérik, és talán majd Önhöz is fordulnak. Ez esetben a magatartásának megfontoltnak kell maradni, egészen addig, amíg az események más fordulatot nem vesznek.”³⁶

Choiseul herceg óvatossága nem volt alaptalan. Elég, ha a 18. század első felének egyik tanulságos történelmi példájára gondolunk: 1734-ben a lengyel örökösödési háború során a francia intervenciók súlyos veszteséget szenvedtek Gdańsk ostrománál. A francia diplomácia ezért minden nyílt beavatkozást elvetett, és várakozó álláspontra helyezkedett a bari konföderációval kapcsolatban, amely esetleg a „lengyel könnyelműség múltó szalmalángja”³⁷ is lehet. A pontos tájékozódás és a jobb kapcsolattartás érdekében Choiseul herceg küldött egy

34 Uo. fol. 200–201.

35 Uo. fol. 205–206.

36 Choiseul herceg Tottnak. Versailles, 1768. április 25. BMV série L. 278 Mission de Crimée II. k. Mission de Crimée et (sic!) 1768. Tom second fol. 50–51.

37 Uo. fol. 51–52.

Taulès³⁸ nevű másik ügynököt is Podóliába, akinek a lengyel konföderáció támogatása volt a feladata. Mivel a konföderációs csapatok és a cári orosz seregek hadműveletei nem messze zajlottak a határtól, a báró haladéktalanul tájékoztatta erről a tatár kánt.³⁹ Ugyanazon a napon, amikor Choiseul herceg a bari konföderációról írt a bárónak, egy másik, sokkal fontosabb jelentőségű levelet is küldött a konstantinápolyi francia követnek. Miután már régóta elégedetlen volt Vergennes gróf nagyköveti tevékenységével, a király nevében 1768. április 25-én visszahívta, és utódjául Saint-Priest grófot nevezte ki.

A lengyelországi események időközben egyre jobban felgyorsultak. 1768 júliusában a lengyel konföderáció csapatainak sikerült a mai Ukrajna területén egy felkelést kirobbantani, amely során összezsaptak az oroszbarát kozák erőkkel. A visszavonuló lengyel egységek oszmán területre jutottak az őket üldöző kozákokkal együtt. A kozákok megtorlásul felégették az oszmán fennhatóság alatt álló Balta kisvárost, ami nyílt nemzetközi konfliktust eredményezett az Oszmán Birodalom és Oroszország között.

A háborús incidens

A baltai incidens fordulópontot jelentett az oszmán–orosz kapcsolatok alakulásában, és a kán békepolitikája ellenére is *casus belli* teremtett. A válság kibontakozása ugyanakkor még több időt vett igénybe, ami az oszmán hatóságok nehézségének tudható be.⁴⁰ Mindenesetre Choiseul herceg 1768. június 25-i levelében újra kifejezte a krími konzul munkája miatti megelégedettségét, és továbbra is utasításainak követésére hívta fel Tott figyelmét. Ebben a levélben számolt be a bárónak a királyné, Maria Leszczyńska haláláról is, ami nagy csapást jelentett a versailles-i lengyel párt számára.⁴¹

1768 augusztusában már szinte érezni lehetett a háború előszelét. A báró Vergennes grófnak írt augusztus 30-i levelében így fogalmazott: „A szikra, úgy tűnik, jó helyre pattant. Bármennyire is szeretnék az oszmán miniszterek elfojtani a hatását...”⁴² Vergennes gróf nagyköveti mandátuma végén még megérte Choiseul herceg nagy tervének megvalósulását, a háború kitörését. 1768. október 6-án

38 Pierre-Jean-François de Taulès de Domecq (1731–1820), oléoni származású nemes, 1757-ben lépett a francia királyi hadseregbe, majd 1764-től a külügy szolgálatában tevékenykedett. Először a svájci francia nagykövet titkára Genfben (1766), majd később Soleure-ben (1767). 1768-ban a lengyel és moldvai határvidéken hajtott végre küldetést. 1769-től 1771-ig a külügyminisztériumban svájci történelmi munkákat készített. 1771-ben szaidai, majd később (1776) szíriai és palesztinai konzullá nevezték ki. Ebbéli minőségében személyesen is találkozott a báróval, annak levantei ellenőrző körútja alkalmával. Voltaire egyik közeli barátja volt. Mézin, 1997. 560–561.; Bodinier, 1987. 159.

39 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. június 15. BMV série L. 278 Mission de Crimée II. k. fol. 56–58.

40 Vergennes Tottnak. Konstantinápoly, 1768. augusztus 1. CADN Constantinople série A, fonds Saint-Priest 207 fol. 158.

41 Choiseul herceg Tottnak. Versailles, 1768. június 25. BMV série L. 278 Mission de Crimée II. k. fol. 159–160.

42 Tott Vergennes-nek. Bahcsiszeráj, 1768. augusztus 30. CADN Constantinople série A, fonds Saint-Priest 207 fol. 258. A versailles-i lengyel párt a franciaországi magyar emigránsoknak is fontos támaszt jelentett ekkor. Lásd: Tóth, 2002. 129–140.

a nagyvezír berendelte kihallgatásra Alekszej Obreszkov orosz követet. Az audien-
cia viharos hangulatban zajlott, és a végén az orosz diplomatát és tolmácsát – fity-
tyet hányva a korabeli nemzetközi kapcsolatokban általánosan elfogadott diplomá-
ciai immunitásra – letartóztatták, és a Héttorony tömlőcébe vetették. A bárót Ver-
gennes gróf azonnal értesítette az eseményről: „Elsőként szeretnék beszámolni
Uraságodnak a hírről, amely valószínűleg nem kisebb örömet okoz majd Önnek,
mint nekem. Áldjuk a gondviselést, hogy abba a jelenlegi irányba irányította a dol-
gok folyását, amelybe erőfeszítéseink mindig is terelték.”⁴³ A diplomatapálya lénye-
géről vallott igen érdekes gondolata, amelyet a bárónak írt 1768. június 25-i levelé-
ben fogalmazott meg, még jobban kiemeli az elveinek sokszínűségét: „...gyorsan
haladunk a háború felé. Ez egy örömteli, de igen meglepő forradalom lenne, amely
néhány nap alatt született és érlelődött meg. Ami engem illet, teljes szívemből kívá-
nom, és a személyes érdekem is azt kívánja, hogy még a nagykövetségem vége előtt
bekövetkezzen, mivel a jó hírünket sokkal inkább az események, mint a képességeink
határozzák meg, ezért Uram csak óvatosan remélek, és nem állítok semmit.”⁴⁴

A Porta végül megtette azt a lépést, amire Oroszország ellenségei oly rég-
óta vártak. A háború előkészületei nemcsak a határok megerősítését, a csapatok
mozgósítását, az utánpótlási útvonalak kialakítását jelentették, hanem politikai vál-
tozásokat is hoztak. A Krími Tatár Kánságban ez mindenekelőtt uralkodóváltást je-
lentett. A tehetetlen Makszud Girájt egy igazi háborúpárti és oroszellenes uralkodó
követte: Kirim Giráj, aki a francia diplomácia tervei számára is ideálisnak tűnt.⁴⁵
Kirim Giráj immár a harmadik tatár kán volt azóta, hogy Tott báró elindult veszélyes
küldetésére. Az új kán rögtön találkozára hívta a francia konzult Kausán városába,
amely Besszarábiában, Bendertől délre feküdt. A kán 1768. november 28-án érke-
zett oda.⁴⁶ Az új tatár fejedelem korábban szintén Tóth András baráti köréhez tarto-
zott,⁴⁷ ami még jobban elősegítette a két ember kapcsolatát. A francia konzult má-
sok is segítettek tatárföldi missziójában, közéjük tartozott a lengyelországi határvi-
dék kormányzójaként tevékenykedő Jakub aga is, aki Kirim Giráj bizalmi embereként
hamarosan miniszteri kinevezést nyert. Ebben a minőségében a lengyel főurakkal,
Potocki⁴⁸ és Krasincki⁴⁹ grófokkal folyó tárgyalások egyik fő irányítójává vált, a báró
pedig közvetítőként igyekezett hasznosítani magát.⁵⁰ A tárgyalások helyszínéül
Dankov városát jelölték ki, ahová a báró haladéktalanul elutazott, míg a tolmácsa,
Pierre Ruffin Kausánban maradt.⁵¹ Miután diplomáciai szerepe jelentősen megnőtt,
a báró javasolta Choiseul hercegnek és a konstantinápolyi francia nagykövetnek,

43 Vergennes Tottnak. Konstantinápoly, 1768. október 8. BMV série L. 278 Mission de Crimée II. k. fol. 201.

44 Vergennes Tottnak. Konstantinápoly, 1768. július 17. Uo. fol. 147.

45 Tott Choiseul hercegnek. Bahcsiszeráj, 1768. október 19. Uo. fol. 201–202.

46 Dehérain, 1923. 7.

47 Tott Choiseul hercegnek. Kausán, 1768. november 30. BMV série L. 278 Mission de Crimée II. k. fol. 234.

48 Joachim Karol Potocki (1725–1791) lengyel főúr, a bari konföderáció egyik vezetője.

49 Michał Hieronim Krasincki (1712–1784) lengyel arisztokrata, a bari konföderáció egyik vezetője.

50 Tott Choiseul hercegnek. Kausán, 1768. november 5. BMV série L. 278 Mission de Crimée II. k. fol. 206.

51 Dehérain, 1923. 7.

hogy küldetése kapjon nagyobb diplomáciai jelleget.⁵² A fiatal konzul nem nagyon rejtette véka alá ambícióit, amelyek egyelőre korainak bizonyultak.

A zsigereiben is oroszellenes érzelmű Kirim Giráj kán igen radikális lépéseket tervezett uralkodásának elején: a lengyel követől az oroszbarát főurak neveit tartalmazó listát követelte, nagy valószínűséggel azért, hogy házaikat felégettesse és családjaikat lemészároltassa a kezdődő hadjáratok során.⁵³ A kegyetlen keleti szokások, amelyek elborzasztották a bárót, nagy veszélyt jelentettek a Lengyelországgal kapcsolatos francia tervekre, mivel a franciák inkább a lengyelek összefogását, nem pedig megosztását tűzték ki célul. Az 1768. november 30-i találkozón Tottnak sikerült lebeszélnie a kánt arról, hogy a lengyel szövetségeseit elriasztó ötletét végrehajtsa.⁵⁴ A kán és a francia konzul között kialakult bizalmas viszonyt mi sem bizonyította jobban, mint az a tény, hogy Kirim Giráj megosztotta vele a titkos információit is. Beszélt neki egyebek között arról is, hogy milyen jó kapcsolatokat ápol a szultánnal, amint erről a konzul Choiseul hercegnek írt, 1768. december 12-i levelében beszámolt.⁵⁵ Így került XV. Lajos krími konzulja az újonnan kirobbanó háborúnak a francia érdekek szempontjából leghasznosabb helyszínére, a kialakult háborús körülmények pedig egyre inkább alkalmassá váltak az aktív diplomáciai tevékenységre. A közvetítő báró személye garanciát jelentett a lengyel és tatár tárgyaló feleknek. A bari konföderáció küldöttével folyó tárgyalások az év végére hoztak eredményt. Feketelisták összeállítása helyett Tott báró a lengyelektől inkább egy, a Porta iránti elkötelezettségüket igazoló nyilatkozatot kért. A tárgyaló felek végül megállapodtak a hadműveleteik koordinálásában.

A tatárok téli hadjárata Új-Szerbiában

A formális hadüzenet után az események hamarosan Tatárföldön is egyre élesebb fordulatot vettek. A lengyel felkelőkkel egyeztetett hadműveleteket a tatárok 1769. január elején tervezték megkezdeni Új-Szerbiában. A bárónak az utasításoknak megfelelően követnie kellett a kánt a hadjárat során is. A kán követése egyáltalán nem volt meglepő, mivel a báró előtt a konzuli tisztséget betöltő Pierre-Luc Fornetti szintén elkísérte a tatár uralkodót 1758-ban a nogajok elleni hadjáratba. Az akkori konstantinápolyi francia nagykövet, Vergennes gróf helyeselte is a konzul döntését.⁵⁶ A tatár öltözet viszont nemcsak a hideg ellen nyújtott védelmet a bárónak, hanem jól leplezte a francia tiszt jelenlétét egy olyan fegyveres konfliktusban, amelyben a francia külpolitika kényesen vigyázott a semlegesség látszatának fenntartására.

52 Tott Choiseul hercegnek. Kausán, 1768. november 5. BMV série L. 278 Mission de Crimée II. k. fol. 211–212.

53 Tott Choiseul hercegnek. Kausán, 1768. november 30. Uo. fol. 232.

54 Tott Choiseul hercegnek. Dankov, 1768. november 12. BMV série L. 278 Mission de Crimée III. k. Mission de Crimée en 1768 et 69 fol. 1–2.

55 Uo. fol. 6.

56 Vergennes Fornettinek. Konstantinápoly, 1758. október 21. CADN Constantinople série A, fonds Saint-Priest 206.

A hadjárat 1769. január 7-én kezdődött, amikor a tatár hadsereg átkelt a Dnyeszteren, és a folyó bal partján elhelyezkedő Tombasar környékén gyülekezett.⁵⁷ Itt a kán tárgyalásokat folytatott a lengyel felkelőket képviselő Potocki gróffal, majd a sereg az uralkodó vezetésével Új-Szerbia felé vette az útját. Egy másik hadsereg a kalga szultán vezetésével a Dnyeper másik partján vonult előre, hogy fedezze a lengyel konföderációs csapatok hadműveleteit.⁵⁸

A báró véleménye szerint az expedícióban részt vevő oszmán csapatok harcértéke és morálja jóval elmaradt a tatár csapatokétól. Kevésbé fegyelmezett viselkedésük és a harcok során tapasztalt megbízhatatlanságuk miatt a báró nagyon elítélően nyilatkozott róluk. Többek között nekik tulajdonította a Balta körüli lengyel falvak elpusztítását is. Saint-Priest gróf erről a következőképpen emlékezett meg az emlékirataiban: „A fegyveres összetűzések a tatár kán seregeinek a Török Birodalommal határos Új-Oroszországba való betörésével kezdődtek. Tott báró elkísérte ide a tatár uralkodót. Az emlékirataiban elolvashatjuk e *chabout* (sic!) – így hívják a tatárok a betörést – történetét, amely az ország földjének feldúlásából, a kirabolt falvak felégetéséből és a lakosság, a férfiak, a nők és a gyerekek rabszíjon való elhajtásából állt. Volt belőlük úgy öt- vagy hatezer; valójában a kán nem kímélte a lengyel falvakat sem, noha a Porta az ő védelmükben fogott fegyvert.”⁵⁹

A rendkívüli hideg megkönnyítette a tatár csapatok átkelését a befagyott folyókon, más szempontból viszont igen kemény próbát jelentett a hadviselőknél. Tott báró a hadjárat eseményeiről egy vázlatos naplót írt, amit elküldött Choiseul hercegnek is.⁶⁰ A hadműveletek 1769. január 24-től február 25-ig tartottak, és főleg a lakosság elleni kisháborús rajtaütésekből és razziákból álltak, összecsapásokra az orosz seregekkel nem került sor. A harcok azonban nem értek véget a tatárok visszavonulásával, mivel az orosz ellentámadás hamarosan elkezdődött. A határvidék védelme a stratégiai fontosságú hotini erődtől függött. A báró meg akarta győzni a kánt arról, hogy az országa védelme szempontjából mennyire elengedhetetlen lenne a szintén kulcsfontosságú Kamieniec Podolski erődjének elfoglalása.⁶¹ Kirim Giráj március 28-án váratlanul bekövetkező halála azonban véget vetett a francia konzul minden tervezgetésének. A kán halála után nem sokkal Tott báró krími küldetésének is vége szakadt. Már régóta kérte a konstantinápolyi nagykövetet, engedélyezze, hogy az oszmán fővárosba utazhasson a családtagjaihoz, akiket 1763 óta nem látott. A báró nem sokkal a kán halála után, 1769. március 31-én indult útnak Konstantinápolyba, ahol az orosz–török háború során nagyon fontos katonai reformokat hajtott végre.

57 Tott, 2008. 164–165.

58 Tott Choiseul hercegnek. Balta, 1769. január 19. BMV série L. 278 Mission de Crimée III. k. fol. 110–112.

59 Saint-Priest, 1929. I. 124–125.

60 Journal de l'armée tartare, pendant son incursion dans la Nouvelle Servie. BMV série L. 278 Mission de Crimée III. k. fol. 143–164.

61 Tott Choiseul hercegnek. Kausán, 1769. március 9. és 12. Uo. fol. 178–179.

Dumouriez küldetése

Ebben az időszakban találkozott küldetése során Charles-François Dumouriez ezredes,⁶² a francia forradalmi háborúk későbbi legendás hadvezére Eperjesen a bialiai lengyel nemesi konföderáció magyar földre menekült emigráns vezetőivel. Choiseul herceg támogatásáról biztosította a lengyel nemesi felkelőket a környező hatalmak Lengyelország területi integritását fenyegető politikájával szemben. Az ország keleti részét elfoglaló orosz invázió után a porosz és az osztrák uralkodó magatartása is nyugtalanította a francia külügyminisztert, különösen II. József és II. Frigyes 1769. augusztusi neisseni találkozója után, amelyen a két nagyhatalom képviselője megegyezett Szilézia ügyében, és új közös célokat tűzött ki. A francia diplomácia személyi változásokkal is igyekezett a háborús politikát támogatókat megfelelő posztokra helyezni: a konstantinápolyi francia követségből visszahívták Vergennes grófot, és helyére Saint-Priest grófot⁶³ nevezték ki, a bécsi követség élére pedig a lengyel ügyekben jártas egykori titkos ügynököt, François-Michel Durand de Distroffot állították. Dumouriez ezredes Durand nagykövet szolgálatában kapott fontos hírszerzési és operatív feladatokat a lengyel emigráció Oroszország elleni katonai felhasználása ügyében. Az orosz–török háború első szakaszában bekövetkezett oszmán vereségek enyhítése érdekében a francia diplomácia igyekezett a lengyel konföderációs csapatokat bevetni az oroszok ellen. Dumouriez 1770 júliusában indult útnak, és már útközben aktívan szervezte a katonai akciót fegyvervásárlások és titkos megbeszélések útján. Nem sokkal később Bécsben újabb utasítások várták: katonai tanácsadói feladatokat kapott a lengyel konföderációs hadvezetés mellett.⁶⁴

Nem sokkal megérkezése után *Etat de la confédération en Pologne* címmel helyzetelemző és tényfeltáró jelentést írt, amelyben a konföderáció létrejöttének céljait és az azok eléréséhez szükséges eszközök alkalmazásának lehetőségeit elemezte. Dumouriez a konföderáció jövőjét illetően nem volt túlzottan optimista, és az orosz megszállás felszámolását egy esetleges oszmán bevonulás sikerétől tette függővé. Az Eperjesre érkező Dumouriez csalódottan tapasztalta, hogy a lengyel nemesi mozgalom végletekig megosztott, szervezetlen, és nem rendelkezik valódi vezetőkkel. Az ott összegyűlt arisztokrátákról lesújtó véleményt alkot: Radziwiłł herceget⁶⁵ durvának, Zamoyski grófot⁶⁶ tehetetlen öregembernek tartotta, és a többi vezetőt sem tekintette alkalmasnak, hogy katonai vagy politikai szempontból összefogják a mozgalmat. Dumouriez hamar felismerte, hogy nem lehet túl nagy reményeket fűzni az Eperjesen összegyűlt nemesi emigrációhoz, ezért megpróbálta kézbe venni az események irányítását.

A lengyel nemesek segítségével sikerült kihirdetni az interregnumot, és Dumouriez kormányzati reformokat is kezdeményezett: létrehozott négy tanácsot

62 Charles-François Dumouriez (1739–1823) francia tábornok a francia forradalmi háborúk idején.

63 François-Emmanuel Guignard (1735–1821) Saint-Priest grófja, francia politikus és diplomata.

64 Bois, 2005. 70–73.

65 Karol Stanisław Radziwiłł herceg (1734–1790) lengyel főúr, a bari konföderáció egyik vezetője.

66 Andrzej Hieronim Franciszek Zamoyski gróf (1717–1792) lengyel arisztokrata és államférfi.

(igazságügyi, pénzügyi, külügyi és hadi) és eltörölte a *liberum veto* jogát. A konföderációt fegyverekkel látta el, és kidolgozta a következő évi hadjárat tervét: az egyik hadsereg feladatául Podólia és Varsó elfoglalását határozta meg, egy másiknak pedig Szmolenszk és Moszkva megtámadását irányozta elő. A hadvezér nagyszabású terve elé több akadály is gördült: 1770 végén megbukott Choiseul herceg, aki az aktív lengyelországi francia külpolitika legfőbb szószólója volt. Utódja, Aiguillon herceg⁶⁷ jóval kisebb jelentőséget tulajdonított a kelet-európai hadszíntérnek, de egy ideig nem mert visszahívni Dumouriez-t sem. A legnagyobb akadályokat azonban a lengyel konföderációs haderők megosztott, önfejű vezetői, Kazimierz Pułaski⁶⁸ és Anastazy Walewski grófok és a belzi Józef Miączyński marsall támasztották. A főként lovasságból álló nemesi hadsereg nem képviselt jelentékeny haderőt az orosz hadsereggel szemben.⁶⁹

A versailles-i kormányzatban bekövetkezett változások nem kedveztek a lengyelországi helyzetből kibontakozó újabb háború lehetőségének, és Dumouriez ezredes lassan magára maradt nagyszabású terveivel. Aiguillon herceg nem támogatta a háborús készülődést, a bécsi francia követ pedig igyekezett lebeszélni Dumouriez-t az újabb harci tevékenységről. A fiatal ezredes nem értette meg a diplomácia nyelvét, és 1771 áprilisában a lengyel konföderációs hadak egy részével megpróbálta végrehajtani a haditervét. Az események nem az elképzeléseknek megfelelően alakultak. A lengyel hadurak önfejű fosztogató akciókba bocsátkoztak egymás ellen, és szembeszegültek a francia katonai szakértő intelmeivel, aki viszont a lengyel jobbágycsoportokból gyalogságot szeretett volna szervezni és nyugati reformok bevezetésével egy korszerű lengyel haderőt felállítani. A május 23-i ütközetben az orosz haderő végül szétverte a főleg lovasságból álló lengyel nemesi konföderációs hadsereget. Dumouriez megértette, hogy küldetése legfőbb kudarca abban rejlett, hogy nem sikerült a lengyel nemeseket a nyugati reguláris hadviselés előnyeirel meggyőzni. Dumouriez csalódottan visszavonult Eperjesre, majd augusztus végén átadta a beosztását az őt felváltó Vioménil bárónak.⁷⁰

Összegzés

Megállapítható, hogy a hagyományosan jó lengyel kapcsolatokkal rendelkező francia külpolitika látványos kudarcot vallott a Rzeczpospolita megmentésére irányuló törekvéseiben. A 17. század óta a lengyel állam fontos szerepet játszott a francia keleti szövetségi rendszerben, elsősorban a Habsburg Birodalom, később pedig Oroszország ellenében. A két ország közötti kapcsolatok XV. Lajos házassága után látványosan megerősödtek, aminek következtében a Francia Monarchia még had-

67 Emmanuel-Armand de Vignerot Du Plessis de Richelieu (1720–1788) Aiguillon hercege, francia külügyminiszter 1771 és 1774 között.

68 Kazimierz Pułaski (1745–1779) lengyel nemes és katonai parancsnok, részt vett a bari konföderáció harcaiban, 1777-ben Amerikába ment, és bekapcsolódott az amerikai függetlenségi háború küzdelmeibe.

69 Scher-Zembitska, 2001. 170–175.; Bois, 2005. 75–77.

70 Uo. 77.

erővel is hajlandó volt részt vállalni a lengyel örökösödési konfliktusban. Az 1734-es elvetélt gdański expedíció után a francia külpolitika elsősorban diplomáciai és indirekt katonai eszközökkel igyekezett a franciapárti lengyel mozgalmakat támogatni. XV. Lajos király titkos diplomáciája kiemelten kezelte a lengyel ügyeket, a francia hivatalos külpolitika pedig Choiseul herceg minisztersége idején aktív szerepet vállalt a Rzeczpospolita megmentésében. A herceg az 1760-as évek végén kialakult lengyel válságot egy új orosz–török háború kirobbantásával képzelte el megoldani, és ennek rendelte alá a francia külpolitika kelet-európai diplomáciai hálózatát és eszközrendszerét, elsősorban a konstantinápolyi és a bécsi követség ügynökhálózatán keresztül. Tott báró krími konzuli kinevezése és háborús feszültségeket gerjesztő tevékenysége az 1730-as évek gyakorlatát idéző, ám számos új eszközt is tartalmazó kezdeményezés volt, amely 1768-ban végül meghozta a gyümölcsét. A tatár–orosz konfliktus elmérgesedésével ténylegesen kitört egy új orosz–török háború, ám ez nem a várt eredményhez, hanem az ellenkezőjéhez, a nemesi köztársaság végzetes meggyengüléséhez és hamarosan első megcsönkítéséhez vezetett. Dumouriez ezredes katonai diplomáciai küldetésének kudarcra jelezte, hogy lezárult egy korszak a francia külpolitika kelet-európai szövetségi rendszerének történetében.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

BMV = Bibliothèque Municipale de Versailles, Kézirattár

Série L. 278 (Lebaudy Mss 4° 117–119). Baron François de Tott. Mission de Crimée. Tom I. Mission de Crimée en 1767.

Tom II. Mission de Crimée et (sic!) 1768.

Tom III–IV. Mission de Crimée en 1768 et 1769.

CADN = Centre des Archives Diplomatiques de Nantes

Constantinople série A, fonds Saint-Priest 206–208.

2. Kiadott források és szakirodalom

Bély

2001 Bély, Lucien: *Les relations internationales en Europe XVIIe – XVIIIe siècles*. 3. kiad. Paris, 2001.

Bérenger

1976 Bérenger, Jean: A francia politika és a kurucok 1676–1681. In: *Századok*, 110. (1976) 2. sz. 273–293.

Bodinier

1987 Bodinier, Gilbert: Les « missions » militaires françaises en Turquie au XVIIIe siècle. In: *Revue internationale d'histoire militaire*, 68. (1987) sz. 159–178.

Bois

2005 Bois, Jean-Pierre: *Dumouriez. Héros et proscrit. Un itinéraire militaire, politique et moral entre l'Ancien Régime et la Restauration*. Paris, 2005.

Dehérain

1923 Dehérain, Henri: La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769. In: *Revue de l'histoire des colonies françaises*, 11. (1923) 1. sz. 1–32.

Duparc

1958 *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France*. Tome XXVI. Venise. Ed. par Duparc, Pierre. Paris, 1958.

Dyck

1981 Dyck, Harvey L.: New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751–55: A Habsburg Perspective. In: *Russian Review*, 40. (1981) 1. sz. 1–19.

Ivanics

2010 Ivanics Mária: Gondolatok a Giray dinasztianévről. In: *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendősk Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. Szeged, 2010. 150–157.

Mézin

1997 Mézin, Anne: *Les consuls de France au siècle des Lumières (1715–1792)*. Paris, 1997.

Peyssonnel

1787 Peyssonnel, Claude-Charles de: *Traité sur le commerce de la mer Noire*. I–II. Paris, 1787.

Saint-Priest

1877 Comte de Saint-Priest: *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*. Paris, 1877.

1929 Comte de Saint-Priest: *Mémoires*. T. 1. *Règnes de Louis XV et de Louis XVI*. T. 2. *La Révolution et l'émigration*. Paris, 1929.

Scher-Zembitska

2001 Scher-Zembitska, Lydia: *L'aigle et le phénix. Un siècle de relations franco-polonaises, 1732–1832*. Paris, 2001.

Schnakenbourg

2008 Schnakenbourg, Eric: *La France, le Nord et l'Europe au début du XVIIIe siècle*. Paris, 2008.

2011 Schnakenbourg, Eric: Genèse d'un nouveau commerce: la France et l'ouverture du marché russe par la mer Noire dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. In: *Cahiers de la Méditerranée*, 83. (2011) 309–325. DOI: <https://doi.org/10.4000/cdlm.6304>.

Tóth

2002 Tóth, Ferenc: Un prétendant malgré lui au trône hongrois ou le rival français du dauphin Joseph en 1748. In: *Cahiers d'Études Hongroises*, 10. (2002) 129–140.

Tott

2008 *François Baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról*. Szerk.: Tóth Ferenc. Szombathely, 2008.

Veinstein

1970 Veinstein, Gilles: Les Tatars de Crimée et la seconde élection de Stanislas Leszczyński. In: *Cahiers du Monde russe et soviétique*, 11. (1970) 1. sz. 24–92.

FERENC TÓTH

THE EFFORTS OF FRENCH DIPLOMACY IN ORDER TO SAVE THE RZECZPOSPOLITA

The Kingdom of Poland and the French Monarchy maintained close relations in the early modern era. For the French diplomacy, the Polish connection was primarily important from the perspective of its eastern system of alliances, which served as a basis of operations against the Habsburg Monarchy and Russia. The intervention of the troops of Empress Catherine II in 1767 had turned the eastern part of Poland into a Russian sphere of influence. Thereafter, the primary aim of French diplomacy was to steer Poland back towards a French orientation, and to preserve the country's territorial integrity. In the eyes of the French minister of foreign affairs, Duke Choiseul, the best means to achieve these goals appeared the causing of a Russian–Ottoman war, and he accordingly despatched several agents, experienced in both military affairs and diplomacy, to Poland and the neighbouring territories. By 1768, Baron François de Tott had achieved his aim, and a new Russian–Ottoman war erupted. Yet the conflict resulted in the fatal weakening of the Rzeczpospolita and to its first mutilation. The transformation of East-European relations closed a period of French foreign policy as well.

CONTENTS

Imperial Expansion in Central Europe: The First Mutilation of the Rzeczpospolita, 1772 (Miklós Mitrovits)	1
<i>Studies</i>	
Éva Ring: The Confederation of Bar and the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	5
Sándor Gebei: Russian–Prussian Identity of Interest in the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	43
György Bebesi: The First Mutilation of Poland from the Perspective of Russian Imperial Foreign Policy	57
Patrik Dinnyés: Difference of Opinion between Mother and Son on the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	67
Ferenc Tóth: The Efforts of French Diplomacy in order to Save the Rzeczpospolita	83
Brigitta Kinga Schwéd: The First Partition of Poland in the Light of the Balance-of-Power Discourse in Contemporary Opinion Pieces of London Weeklies	99
Beáta Varga: The Integration of Galicia into the Habsburg Monarchy: The Situation of the Eastern Galician Ruthenians between 1772–1918	121
Krisztina Kurdi: The Transformation of Jewish Self-Government after the First Mutilation of Poland	139
<i>Book Reviews</i>	
Barbara of Cilli: A Hungarian, Holy Roman, and Bohemian Queen (Máté Urbán)	161
The Financial Background of Education in the Middle Ages and the Early Modern Period (Máté Urbán)	168
The Dangerous Relationship between North and South, or the Birth of Italy (Zita Kovács)	172

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN** | BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség